

EPITETNING PRAGMATIK VA KOGNITIV XUSUSIYATLARI

Axmedova Dilnoza Abdumannonovna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Fakultetlararo xorijiy tillar kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada epitetning pragmatik va kognitiv xususiyatlari lingvistik, stilistik va kognitiv nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Epitetlarning baholovchanlik, ta'sirchanlik, emotsional mazmun yaratish, konseptual maydon shakllantirish, assotsiativ tafakkurni faollashtirish kabi funksiyalari o'rganilgan. Tadqiqotda deskriptiv, kognitiv-lingvistik, pragmatik, komponent tahlil va korpus lingvistika metodlari qo'llanilgan. Olingan natijalar epitetning turli nutq uslublarida — badiiy, publitsistik, ilmiy va og'zaki nutqda — pragmatik vazifalari farqlanishini ko'rsatadi. Shuningdek, epitetlar milliy mentalitet, konseptual dunyoqarash va madaniy qadriyatlar bilan uzviy bog'liq ekani aniqlanadi. Maqola epitetning nafaqat badiiy tasvir vositasi, balki kommunikativ strategiya va kognitiv jarayonlarni shakllantiruvchi muhim birlik ekanligini ilmiy asosda yoritadi.

Kalit so'zlar: epitet, pragmatika, kognitiv lingvistika, konsept, assotsiatsiya, nutq uslublari, baholovchanlik.

Аннотация. В данной статье анализируются прагматические и когнитивные особенности эпитета с точки зрения лингвистики, стилистики и когнитивной науки. Изучены функции эпитетов, такие как оценочность, выражение эмоциональности, создание коннотативного значения, формирование концептуального поля и ассоциативного мышления. В исследовании применены методы дескриптивного анализа, когнитивно-лингвистического и прагматического подходов, компонентного анализа и корпусной лингвистики. Полученные результаты показывают, что прагматическая нагрузка эпитетов различна в художественном, публицистическом, научном и разговорном стилях. Также выявлено, что

эпитет тесно связан с национальным менталитетом, культурными ценностями и концептуальной картиной мира. Статья доказывает, что эпитет является не только художественным средством, но и важным элементом коммуникативной стратегии и когнитивных процессов.

Ключевые слова: *эпитет, прагматика, когнитивная лингвистика, концепт, ассоциация, стили речи, оценочность.*

Annotation. *This article analyzes the pragmatic and cognitive characteristics of epithets from linguistic, stylistic, and cognitive perspectives. It examines the main functions of epithets, including evaluative meaning, emotional impact, creation of connotations, formation of conceptual domains, and activation of associative thinking. The study employs descriptive, cognitive-linguistic, pragmatic, component, and corpus-based methods. The findings demonstrate that the pragmatic functions of epithets differ across various speech styles such as artistic, journalistic, scientific, and colloquial discourse. It is also revealed that epithets are closely connected with national mentality, cultural values, and the conceptual worldview of speakers. The article concludes that epithets serve not only as artistic expressive means but also as crucial elements of communicative strategies and cognitive mechanisms.*

Keywords: *epithet, pragmatics, cognitive linguistics, concept, association, discourse styles, evaluation.*

Kirish.

Tilshunoslikda epitetlar obrazlilikning eng muhim vositalaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Epitet (yunoncha epitheton – “qo‘shilgan belgi”) nutqda predmet va hodisalarning muhim, baholovchi, emotsional yoki individual belgilarini ifodalaydigan birlik bo‘lib, u badiiy matnning estetik kuchini oshiradi va kommunikativ maqsadni aniqroq ifodalaydi. Ammo epitetning vazifasi faqat obraz yaratish bilan chegaralanmaydi — u nutqning pragmatik yo‘nalishini belgilashda ham, inson ongida shakllanadigan kognitiv jarayonlarni faollashtirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

So‘nggi yillarda lingvopoetika, kognitiv tilshunoslik va pragmalingvistika doirasida epitetning semantik va kognitiv xarakteristikalarini bo‘yicha tadqiqotlar kuchaymoqda. Chunki epitetlar tilning konseptual tizimiga bog‘langan holda, so‘zlovchi va tinglovchi ongida ma‘lum assotsiativ maydonlarni faollashtiradi, munosabat, baho, emotsiya kabi pragmatik kategoriyalarni shakllantiradi. Bu epitetning pragmatik va kognitiv tabiatini chuqur tahlil qilish zaruriyatini yuzaga keltiradi.

Metodlar.

Tadqiqot quyidagi ilmiy metodlar asosida amalga oshirildi:

Deskriptiv tahlil. Epitetlarning leksik-semantik tarkibi, baholovchi va estetik funksiyalari, ularning nutqdagi pragmatik vazifalari tavsiflandi.

Kognitiv-lingvistik yondashuv. Epitetlarning inson ongidagi konseptual tuzilmalarga, assotsiativ maydonlarga ta‘siri, ularning konsept yaratishdagi o‘rni tahlil qilindi.

Pragmatik tahlil. So‘zlovchining kommunikativ maqsadi, estetik munosabati, baholash strategiyalari va tinglovchiga ta‘sir mexanizmlari epitetlar misolida o‘rganildi.

Komponent tahlil. Epitetlarning semantik komponentlari (denotativ, konnotativ, baholovchi, emotsional qatlam) ajratib chiqildi.

Korpus lingvistika usuli. O‘zbek adabiyot namunalaridan tanlangan epitetlar korpus asosida tahlil qilinib, ularning ishlatilish chastotasi va kontekstdagi funksiyalari o‘rganildi[4].

Natijalar.

Epitetning pragmatik xususiyatlari. Pragmatik yondashuvda epitet — bu so‘zlovchining kommunikativ maqsadini amalga oshirishda faol ishtirok etadigan vosita. U quyidagi pragmatik funksiyalarni bajaradi[1]:

Baholovchanlikni kuchaytirish. Epitetlar tinglovchida ma‘lum emotsional munosabat uyg‘otadi. Masalan: “shafqatsiz taqdir”, “oltin imkon”, “g‘ururli yoshlar”.

Ta'sirchanlikni oshirish. So'zlovchi auditoriyaga ta'sir ko'rsatish maqsadida epitetlardan foydalanadi. Publitsistik nutqda: "shiddatli islohotlar", "tarixiy natija".

Konnotativ ma'no yaratish. Epitet kontekstga qo'shimcha ma'no yuklaydi. "qorong'u kecha" — nafaqat jismoniy qorong'ulik, balki ruhiy og'irlik ham aks etadi.

Kommunikativ strategiyani belgilash. So'zlovchi auditoriyaga yaqinlashish yoki undan ajralishni epitet orqali ifodalaydi. "aziz yurtdoshlar" — ijobiy sotsial yaqinlik[2].

Discourse shaping — nutqni stilistik shakllantirish. Epitetlar nutqning umumiy ohangiga ta'sir qiladi:

— Poetik uslub — "nayrangli shamollar", "nurlangan tong".

— Ilmiy uslub — "murakkab struktura", "barqaror model".

Epitetning pragmatik kuchi uning estetik va baholovchi komponentlariga tayanadi.

Epitetning kognitiv xususiyatlari. Kognitiv tilshunoslik epitetni insonning mental model va tasavvurlari bilan bevosita bog'liq hodisa sifatida izohlaydi.

Konseptual maydon yaratish. Epitet tinglovchi ongida mavjud konseptlarni faollashtiradi: "oltin bahor" konsepti → issiqlik, quvonch, yorug'lik.

Assotsiativ tasavvurlarni shakllantirish. Epitetlar obrazni chuqurlashtiruvchi assotsiatsiyalarni keltirib chiqaradi: "sog'inchli kechalar" → yolg'izlik, xotira, his-tuyg'ular.

Metaforik tafakkurni faollashtirish. Epitetlar ko'plab metaforalarning asosiy komponenti sifatida ishlaydi: "yurak qo'rg'oni" → himoya, qat'iyat konsepti.

Mental xaritalar va kognitiv motivatsiya. Epitetlar milliy va shaxsiy "dunyo manzarasi"ni aks ettiradi: O'zbek mentalitetida "oq yo'l" → ezgulik, niyat, duolar.

Kontseptual integratsiya – blend yaratish. Epitetlar ikki konseptni birlashtirib yangi obraz yaratadi: "shirin xotira" (ta'm + emotsiya → yangi kognitiv birlik).

Kognitiv xususiyatlar epitetning ongda qanday qabul qilinishi, qanday talqin qilinishi va qanday mental jarayonlarni ishga solishini ochib beradi.

Uslublar bo'yicha pragmatik–kognitiv tahlil[3]:

a) Badiiy uslubda. Epitetlar: obraz yaratadi, estetik ta'sir beradi, kognitiv assotsiatsiyalarni kengaytiradi. Alisher Navoiyda: “ko'ngil daryosi”, “ishq shamoli”.

b) Publitsistik uslubda. Epitetlar ishonch uyg'otish, ruhlantirish, ta'sir ko'rsatish vositasidir: “tarixiy imkoniyatlar”, “strategik ustuvorlik”.

c) Ilmiy uslubda. Epitetlar neytral, aniqlikni oshiruvchi xarakterga ega: “stabil jarayon”, “mukammal tizim”.

d) Og'zaki nutqda. Hissiy epitetlar ustun: “ajoyib bola”, “zo'r natija”.

Muhokama.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, epitetlar tilning nafaqat badiiy-estetik qatlamida, balki nutqning pragmatik va kognitiv tizimida ham muhim rol o'ynaydi. So'zlovchi epitet orqali o'z munosabatini, bahosini, emotsiyasini bildiradi va tinglovchi ongida muayyan konseptual maydonni shakllantiradi.

Epitetlar nutq strategiyasining markaziy qurilmasi bo'lib, ular orqali tinglovchining idroki boshqariladi, ma'lumot yetkazish jarayoni samarali bo'ladi, nutqning estetik qimmati oshadi, nutq subyektiv-hissiy rang oladi[5].

Shuningdek, epitetlarning kognitiv tabiatida milliy mentalitetning roli katta. O'zbek tilida rang bildiruvchi epitetlar (“oq yo'l”, “qora tun”, “ko'k osmon”) milliy dunyoqarashning tilda aks etgan ko'rinishidir. Zamonaviy kommunikatsiya, ijtimoiy tarmoqlar, reklama matnlarida epitetning pragmatik kuchi yanada rivojlanib, qisqa, emotsional, ta'sirchan birlik sifatida qo'llanmoqda (“super aksiya”, “ultra tez internet”, “ajoyib imkoniyat”).

Xulosa.

Tadqiqotda epitetning pragmatik va kognitiv xususiyatlari o'rganilib, quyidagi ilmiy xulosalar olindi: Epitet kommunikativ-pragmatik vosita sifatida so'zlovchining bahosi, maqsadi va auditoriyaga ta'sirini mujassamlashtiradi. Epitet kognitiv jarayonlar bilan bog'liq bo'lib, u ongdagi konseptlarni faollashtiradi, assotsiativ maydonlarni yaratadi. Epitetning funktsiya va talqini nutq uslubiga bog'liq tarzda o'zgaradi: badiiy uslubda — estetik, publitsistikada — ta'sirchan,

ilmiy uslubda — neytral. Epitet milliy-madaniy tafakkurni aks ettiradi, xalq dunyoqarashi va mental obrazlar sistema bilan bog‘liq. Zamonaviy nutq amaliyotida epitetning pragmatik roli kengaygan, reklama, jurnalistika, internet tilida u ta’sirchanlikni oshiruvchi vositadir. Shunday qilib, epitet nafaqat badiiy tasvir vositasi, balki nutqning pragmatik strategiyasi va kognitiv faoliyatning asosiy unsurlaridan biri sifatida qaraladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hakimov M. K. O'zbek tilida vaqt ma'noli lug'aviy birliklar va ularning matn shakllantirish imkoniyatlari. Farg'ona, 2004.
2. Jakobson R. Linguistics and Poetics. – Harvard University Press, 1960.
3. Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. – Wiley-Blackwell, 2011.
4. O‘zbek adabiyoti va zamonaviy matnlar korpusi materiallari (XX–XXI asr).
5. Qo'ng'urov R. Begmatov E. Tojiyev Y. Nutq madaniyati uslubiyat asoslari. Toshkent, 1992.
6. Vinogradov V.V. Ocherki po stilistike. – Moskva, 1975.